

„...mondjunk le a

Szempontok az Ítélet nincs mai megítéléséhez

Talán helyenvaló – egy emlékkonferencián megengedett –, ha annak indoklásával kezdem, hogy miért vállalkoztam erre az előadásra, holott nem vagyok hitelesített Déry-kutató, és maga a szerző nem tartozik legkedvesebb íróim közé. Csak hát a vak véletlen folytán találkoztam vele a halála előtti napon, ha ugyan az találkozásnak nevezhető. Ő már csak fizikailag volt jelen, a Kútvölgyi kórház folyosóján, egy tolokészülékben, végképp magatehetetlenül. Arcán a magába záruló lélek szórakozott derűje fénylett, a látvány tapintható közelségbe hozta a transzcendenciát. Ő, aki annyiszor és oly szívesen szeretett elbúcsúzni, már túl volt az efféle konvenciókon. Azóta sem tudom túltenni magam látványán.

A hatvanas évektől nem győzte hangsúlyozni, hogy mennyire tehetetlen, holott nem volt az. Talán ezzel fizetett azért, hogy előtte a történelem alakítójának hitte magát, és ki kellett derülnie, hogy nem volt az. Ám 1977 augusztusában éppen annyira tűnt magatehetetlennek, amennyire korábban mondta magát.

A tekintélyes életműnek nem egy darabja jelentett számomra szellemi izgalmat, legalábbis első alkalommal. De később valahogy mindegyiknek megfakult a színe – ha nem is egyik-másik részleté, de az egésze mindenképpen. Az *Ítélet nincs* az egyetlen nagy ellenpélda, amely soha nem okoz csalódást. Hajlok rá, hogy az életmű központi alkotásának gondoljam, s mindenekelőtt ezt szeretném megindokolni.

A pályakezdő Déryt én elsősorban *literátus embernek* gondolom, és csak másodsorban írónak. Szívesen adta át magát a különféle hatásoknak, állandóan készen arra, hogy keressen és okuljon. Különös érzékenysége volt a stílusok egymásra torlódó rétegeinek és az irodalmi irányzatok egymást tagadó gesztusainak elsajátításához és kipróbálásához. Örökségként kapta a századelő nyugtalanságát és útkereső szenvedélyét. Voltaképpen állandóan úton volt, a révbeérés és a megállapodás kegyelme nélkül. „Azt hiszem – írta ő

maga is –, egy hajóhoz hasonlítok, amely üresen indult el, s az útjába eső kikötőkben szedi fel üzemanyagát.”

E megfogalmazásban is lehet némi túlzás, hiszen volt neki kulturális poggyásza von Haus aus, de van abban logika, hogy újra meg újra semmisnek tudjuk azt, amit magunk mögött hagytunk. Déry is meg volt verve a modernitás csalóka ábrándjával, az újítás elementáris késztetésével. Számára természetes volt, hogy Ady az „utolsó” nemzeti költő, mert hogy a nemzeti költők kora leáldozott. Az előbbi metaforánál maradva, olyan hajó volt ő, amely nem alkalomszerűen keresi fel a kikötőket, hanem szigorú menetrend szerint halad, s lehetőleg nem fut be kétszer ugyanoda.

Az *Ítélet nincs* egyik legemlékeztetesebb fejezete a Füst Milánról szóló. A karikatúrába hajló portré megformálásában nyilván szerepet játszott a kései elégtétel azért, hogy Füst Milán, az induló *Nyugat* elismert alakja visszaélt ifjabb és kevésbé sikeres író társai kiszolgáltatott vagy legalább hátrányosabb helyzetével, s miközben egyenrangúként hízelgett neki, valójában a maga féktelen szerepjátaszához használta fel őt – a maga egyszemélyes színházának műértő és egyben naiv közönségeként. Azt gondolom, hogy Déry éppen azért lehetett alkalmas Füst Milán szemében erre a szerepre, mert Füst is első sorban literátus embernek tekintette őt. Méghozzá olyan valakinek, akinek értékrangsora élen az eredetiség áll ugyan, de művészi gyakorlatában adós marad ezzel. Más szóval: akiben kellő érzékenység lehet az ő – művekben megvalósított – eredetisége iránt.

Sokszor elmondták Déryről, hogy ösztönös ellenszenvet érzett mindenfajta autoritás iránt, ezért is állt oly közel Kassákhoz. Talán igaz ez a társadalomról való gondolkodására, ifjúkori vonzalmára a baloldalhoz, melyet később eljátszott a létező szocializmus durva tekintélyuralma. De más a helyzet művészi tájékozódása esetében, hiszen az egyik irányzattól a másikig tartó nyugtalan vándorlása már kialakult mintát, illetve mintákat követett. Legalább annyi joggal nevezhető e tekintetben tekintélytisztelőnek, mint lázadónak. A szecesszió-

tól indult el, és sorra próbálta ki az avantgárd különféle leleményeit. A szakirodalom bőségesen dokumentálja kalandozásait az expresszionizmus, a szürrealizmus és a Dada vizein.

Itt csupán két apró megfigyelésemet fűzném hozzá. Az egyik, hogy az első és Déry művészetét leginkább meghatározó stílári fordulatot a szecessziót eltávolító *újtárgyas közlésmód* jelentette számára. Sőt ez lett stílusának alaprétege, amely a legtöbb szépprózái művében megtalálható, de kiegészül más nyelvi beszédmódokkal és dialektusokkal, vagy éppen alárendelődik azoknak. Kassák talán erre az újtárgyas beszédmódra gondolt, amikor „naturalista látású”-nak nevezte őt.

A másik fontos fejlemény: a tanulóévek szinte kirakatba tett stílusimitációs tájékozódását és gyakorlatát, amely mindenkor egy, a mű központjában álló, határozott szituációhoz vagy attitűdhez kapcsolódik (mint az expresszionista megjelenítés *A kéthangú kiáltásban* a háború okozta lelki sérülés alaphelyzetéhez vagy a szürrealista technika az *Ébredjetek fel!* nagy lázadó gesztusához) később felváltotta az átvett-felidézt írói eljárás módjára áttételesebb alkalmazása. Először talán *A beféjezetlen mondatban*, amely méreteinél fogva eleve kizárta a közvetlen megfeleltetést, és az itt megidézett prousti emlékezőtechnika is azt igényelte inkább, hogy a rájátszás kevésbé nyilvánvaló módon érvényesüljön.

Ismeretes, hogy Déry érett korszakának regényeiben is felismerhetők hasonló erőteljes hatások: a *Felelet* stílusában a klasszikus realista narrációs eszközök, a *G. A. úr X-ben* lapjain Kafka abszurd víziója és Orwell ellenutópikus példázata (Kiss Endre előadása szerint még Werfel párhuzam is szóba jöhet), *A kiközösítő* modalitásában és kompozíciójában pedig Thomas Mann jellegzetes megoldásai. A hatáselemek erőteljes jelenléte önmagában még nem föltétlenül epigonizmus; azon múlik minden, hogy az átvételek-párhuzamok milyen funkciót kapnak az új kontextusban, el tudják-e fogadtatni magukat a mű jelentésuniverzumában.

Sőt a posztmodern felfogás egye-

nesen azt állítja, hogy az idézetek-rájátszások elengedhetetlen adottságai az irodalomnak. Csakhogy Déry irodalomfelfogása jellegzetesen modernista volt, mint ahogy hajdani közönsége szemléletét is a modernizmus formálta. Amikor először került kezembe a *G. A. úr X-ben*, még nem igazán ismertem Kafka írásait, s műélvezetem zavartalan volt. Később azonban, jóllehet pontosan érzékelttem Déry regényének politikai-történelemfilozófiai újdonságát, társadalomföldrajzi lokalizációját a létező szocializmusra, nem tudtam eltekinteni a hatáselemek túlzott jelenlététől: átvételnek láttam őket inkább, semmint rájátszásnak.

Intenzív Thomas Mann-stúdiomokkal a hátam mögött *A kiközösítő* már meg sem tudott érinteni, holott pontosan tisztában voltam vele, hogy a címszereplő a kultúradiktátor Révai Józsefről lett mintázva s hogy a regény a Rákosi-korszak ön- és közveszélyes hatalomgyakorlásának szatírája. Csupán azért hangsúlyozom most a két Déry-könyv politikai vonatkozásait, mert előttem, illetve az én nemzedékem előtt még ismert volt e művek történeti kontextusa. A mai fiatalok számára már történelmi múlttá idegenedett mindez, s így ezek a kapaszkodók sincsenek meg.

Az *Ítélet nincs* esetében aligha vethető fel a hatáselemek megítélésének itt fölvetett problémája. Hiszen a mű tárgya éppen az (illetve az is), hogy szerzője miként engedte át magát mások hatásának. Az önéletrajzi keretek között szabadon idézhető bármely szöveg, bármely beszédmód. Mióta csak ismerem e könyvet, vélem úgy, hogy az *Ítélet nincs* legszebb, mert legmegrendítőbb lapjait Kassák Lajos írta. Déry, mintegy igazságot szolgáltatva neki, leközlő könyvében Kassáknak azt az 1954-ben készült, nyilvánosnak szánt, de politikai tartalma miatt akkor nem publikálható levelét, melyben Kassák Dérynek egy őt köszöntő, húsz évvel korábban megjelent cikkére próbált válaszolni, megkésve ugyan, de a nagyobb távlat révén a rálátás biztonságával s az önvizsgálat könyörtelenségével.

Különösen megdöbbentő e rártati, dacos, eredetét és pályáját mindenkor büszkén vállaló lélek szájából azt olvasni, hogy mekkora teher-

A Déry Tibor halálának 25. évfordulója alkalmából rendezett konferencián 2002. december 6-án elhangzott előadás szövege.

hazugságról”

tételt jelentett számára társadalmi származása, mélyről való indulása. „Kedves Barátom – írta Kassák Dérynek –, hányszor fájlaltam úgy csendben, hogy nem volt semmilyen gyerekszobám, s hogy nem hozhatam hazulról »ingyen szerzett« műveltséget. Továbbá azt is fájlaltam és fájlalom, hogy meszsze időkbe visszatekintve csak birkapásztor, parádés kocsis, kazánkovács, suszter, foltozósabó, szolgáltató és mosónő rokonaim voltak, lehet, nem szép, hogy az én tollam alól ilyen sorok csurognak ki, de mit tegyek, ha nem tartozom azok közé a boldog eszelősök közé, akik ma nagy büszkén hordják a vállukon rabszolga őseik hulláját, s közben maguknak követelik a legkényelmesebb lakást, a legjobb falatokat, a legszebb autókat és a legnagyobb rendelkezési jogot. (...) Őseim, sajnos, túrték egy felkapaszkodott osztály zsarnokságát, én a magam osztályából felkapaszkodottak gögjét, kapzsiságát, önkényes törvénykezését sem bírom el.”

A Kassák-levél még csak nem is „vendégszöveg” az *Ítélet nincs* lapján, hanem az (eredeti) szerző nevét pontosan rögzítő dokumentum. S hasonlóképp emeli be könyvébe dokumentumként Déry saját korábban írt szövegeit is. A 21. fejezetben az 1938-as börtöntapasztalatokat akkori feljegyzéseinek felidézésével beszéli el. A 26. fejezetben pedig néhány stiláris változtatással újra megjelenti az *Egy vers keletkezése* című, a Nyugat 1928-as évfolyamában publikált írását. S föltehetően éppen a dokumentumszerűség okozhat gondot a posztmodern elkötelezettjének, aki nem magát az idézet igényli, hanem az idézet kreatív áthasonítását, eldolgozását. Úgy vélekedik, hogy bár minden idézet, de az idézet nem minden.

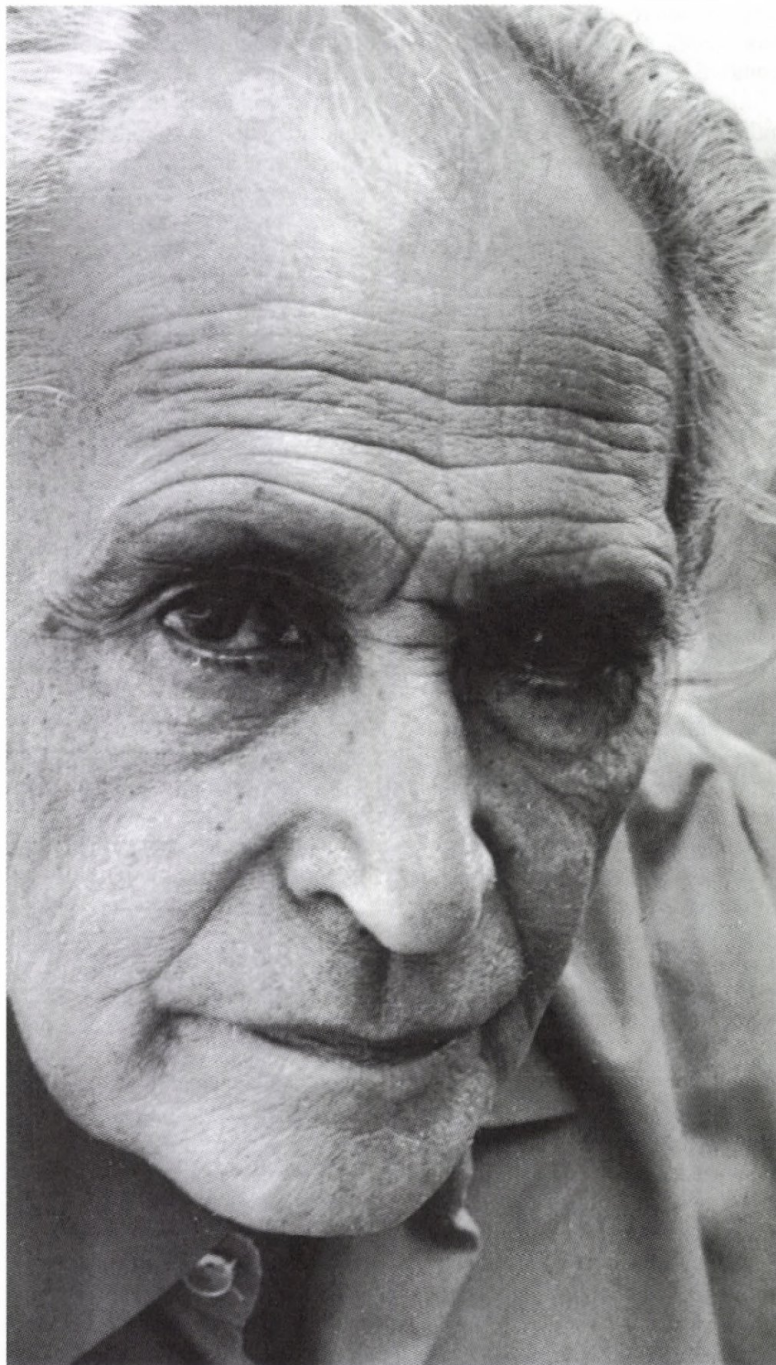
Az *Ítélet nincs* azonban az emlékek – ha tetszik, az emlékező szövegek – lehető legpontosabb felidézésére törekszik. S amikor ez nem sikerül – amikor Déry megfedekez az arról, hogy a Rajk-per idején ő is írt cikket, csak azt nem hozta le a Forum nevű folyóirat –, s mindezt a hajdani lap még élő szerkesztője szövé teszi, Déry menthetetlennek bélyegzi feledékenységét. Az *Ítélet nincs* első, a Kortársban publikált szövegéhez a könyv jegyzetponton

csatol, melyben Déry rögzíti tévedését.

A kortárs kritika pedig – elfogadva a dokumentaritás nyilvánvalóan modernista elképzelését – éppen ezt a rigorózus pontosságot ünnepelte. „A folytatásokban közölt (...) szigorú önvizsgálat és a regényegész között egy lábjegyzet a különbség – írta Almási Miklós –, az a szerzői korrekció, mellyel az író – talán irodalmunkban először – művébe építi a jelen vitáinak tanulságát. Ez a gesztus nemcsak morális bátorságra vall, hanem művészi is törésmentes fordulattal illeszkedik a regénybe: az emlékkihagyásra utaló, annak menthetetlenségét is vállaló paszszus a regény egészének hangvételét ölti fel, ahol ugyancsak sok szó esik – talán több is, mint amennyi hihető, az amnéziáról, öreges bizonytalanságról, feledékenységről, s ahol az alaphang a »moralista« Déry önostorozó – ironikusan túlszigorú – vizsgálódása. Ez a véték is »jegyzékbe vevődik«, mint a többi, vállalódik, mint a legtöbb botlás, s furcsa módon (...) több lesz mint egyedi vallomás, ez is a kor tanúságává változik. S egyben ki is emeli a regényt a pillanatnyi reakciók vád- és védiratai közül, a maga monumentalitásával és alapmagatartásának fölényes felvillantásával túl is lép a jelen vitán – az utókor felé.”

Almási megállapításának befejező szavait sajnos nem látszik igazolni az idő. A posztmodern ízlés a feltételeesség bűvöletében él, míg Déry művének az állítás és az ítélet kinyilvánítása a két leggyakoribb gesztusa, illetve modalitása. Az elégiából és iróniából, megértésből és kaján-ságból szőtt vallomásregény elbeszélője ugyanis – a mű címével ellentétben – igencsak ítélkező alkatnak bizonyul: sem önmagát, sem életének szereplőit nem kíméli.

Például Kassák Lajosról ez olvasható az *Ítélet nincs* lapján: „Erőszakkal élt a művészetben, a politikában, a társas érintkezésben, erőszakot tett a hagyományos társadalmi gondolkodáson, a művészi formákon, a nyelven, elvben erőszakot óhajtott volna tenni az életnek minden olyan megnyilvánulásán, mely nem az ő stílusa szerint ment végbe. Ami minden művészeknek titkos vágya, de gyávaságból, okosságból elnyomatik: újjá akarta volna teremteni az egész

világot. Önmaga kivételével.” Az idézett szöveg verdikt voltán nem változtat az, hogy néhány sorral később a szöveg ellentmond a korábbi megállapításnak: „Nemcsak a hagyományokkal, önmagával is szembe mert fordulni. Nemcsak a mindenkor hivatalos szemlélettel, hanem a saját ellenzéki válaszával is.”

Önmagáról, pontosabban a megírás (illetve emlékezés) jelenidejéből megidézett múltbeli alteregójáról végképp súlyos ítéleteket mond

Déry. Kétségbe vonja becsületességét, férfiasságát, helytállását a nagy történelmi próbatételekben. S a jelenbeli én, a Tamás-hegyi kert múlton rágódó, de a javait keményen védelmező író figurája is ironikus distanciát kap, sőt – az említett jegyzetpont erejéig – a megbízhatósága is megkérdőjeleződik. De a megbízhatatlanság beismerése is valamilyen mértékben a megbízhatóság hitelét állítja helyre, s a vélt és valódi bűnök aggályosan felsorolt jegyzéke is többet

tartalmaz, mint amennyi az olvasó számára elfogadható, így az önostorozás a felmentés vagy legalább mentegetés reflexét váltja ki.

Az egymással feleselő cím és szöveg feszültségét a kortárs kritikusok is észrevették. „*Ítélet nincs* – mondja ennek a kötet szövegeiben, bűjtött mellékmondataiban is ítélező könyvnek a címe – írta Fehér Ferenc. – *Ítélet van* – mindig, minden sorában, minden részletében; számtalanszor törnek itt pálcat a krónikás és kortársai felett...”

Almási Miklós pedig egyenesen műfajt megújító tettet lát ebben, azt írja: Dérynél „a memoárírás elsősorban etikai megmérést, a múlton mérődő jelen és a jelenen mérődő múlt viszonya, az eredmény rögzítése, felborítása és újrarögzítése – ez a „moralizáló jegyzékbevitel” adja e mű *elégikus szépségét*. A múlt mindig hiányjelként szerepel, de a jelen sem kiteljesedés, a kettő között az önvizsgálat – hol túl szigorú, hol láthatóan és játékosan elfogult – ítéletei keresnek szentenciákat. Ez a memoár tehát voltaképp nem is önéletírás, a műfaj szemünk láttára változik mássá: a múlt tényei mai józanságunk ítéleteiben és megmaradt elfogultságaink fényében jelennek meg, nem spontán elégedettséggel, hanem ez egyszer tudatosan végig gondolt, ítélezni akaró és ítélezni nem tudó formában...”

Akkor megjelent bírálatában még **Eörsi István** is „elmaradt és mégis elmaradhatatlan ítélet”-et emlegetett.

Am joggal merül fel a kérdés: miért ez a könyv címe? Lukács György is iskolája, amely becsületbeli ügynek tekintette Déry Tibor életművének megértő-vitázó támogatását, nyilván nem véletlenül akadt fönn a címen. *Van ítélet* – adta polémikus élel rövid írása címének Lukács György, s ahogy a mester, a tanítvány Fehér Ferenc sem talált megfelelőbb címet terjedelmes kritikája élére, mint azt, hogy: *Ítélet van*. A polémia az váltotta ki, hogy elutasítandó koncepciót tulajdonítottak a címnek.

Eörsi elsősorban az írói hitelt feltette Déry kinyilvánított átfogó székepszisétől. „*Ítélet nincs* – írja **Eörsi** –, mert magyarázat sincs (...) nincs magyarázat, vagyis nincsenek érdemleges válaszok, csupán kérdések, ironikus, önironikus, különféle hosszúságú gondolatjelek közé iktatott kérdések röppennek világgá.”

Lukács magasabbra emelte tekintetét: az egykori szocialista hitében csalatkozott Déryt azért bírálta, mert a világtörténelmi teleológia, a haladáseszmé megkérdőjelezését látta az *Ítélet nincs* – különben tényleg apodikikus hangzó – állításában.

Ha belegondolunk, az *Ítélet nincs*

mindkét kifogásolt vonása akár erénynek is számíthatna napjainkban. Csak kérdések léteznek, válaszok nem: e formula oly mértékben tűnik posztmodernnek, hogy a mai olvasó elégedetten csetinthez. Hogy mégsem ez történik, annak magyarázatához vissza kell térnem az elejtett fonalhoz: a megkezdett, de félbehagyott vázlatos pályaképmhez.

1945 után Déry Tibor pozíciója az irodalmi életben alapvetően megváltozott. Addig peremhelyzetre volt kárthatva, a fő művének tekintett *Befejezetlen mondat* meg sem jelenhetett. 1945 után a kommunista párt reprezentatív írójának ismerte el, a *Befejezetlen mondat* megjelent és kedvező megítélést kapott. Mindez társadalmi-politikai presztízsének jelentős emelkedésével járt. Lehetne mondani, hogy más ez, mint az írói rang. Csakhogy 1949 és 1951 között államosították a teljes kulturális intézményhálózatot, publikálni és közönséghez jutni kizárólag a pártvezetés engedélyével lehetett. Más szóval „kinevezés” útján válhatott valaki íróvá; így alakult ki az az új főállású író és művészértelmiség, amely közvetlenül az államtól kapta jogosítványát és kiváltságait.

A hagyományos értelmiségi társadalom igyekezett ugyan érvényesíteni a maga értékrendjét, de ilyen körülmények között csak idő kérdése volt a pártállami akarat diadala. Természetesen eltérő volt az új rend kedvenceinek irodalmi megítélése: a műveivel már a két háború között bizonyító Dérynek vagy Háy Gyulának hasonlíthatatlanul nagyobb volt a presztízse, mint Aszél Tamásnak vagy Nagy Sándornak, holott az utóbbiak Sztálin-díjat kaptak. De e különbségtevésnek később döntő jelentősége lett.

Az 1950-es években Déry bejárta az azonosulást, a megtámadtatást, majd a szembefordulást stációit. Már az azonosulás is súlyos következményekkel járt. Déry addig úgyszólván „irodalmi író” volt (a szó Ady által adott értelmében), ekkor viszont elfogadta az írói pártosságnak becézett politikai szerepet. Még súlyosabb következményekkel járt megtámadtatása. Előbb *A fehér pillangó* című novellája (1950), később a *Felelet* című regényciklusának második kötete (1952) részesült hivatalos elmarasztalásban, ami mehökkentette, majd a hatalommal szembefordította Déryt.

Az 1953-as politikai fordulat jelentőségét az írók közül elsőként ismerte fel, s Nagy Imre új kormányprogramjának támogatására szólított fel az Írószövetség párttaggyűlésén. Később a szélesebb nyilvánosság előtt is megtette ezt, az Irodalmi Újságban

publikált, Nagy Imréhez intézett nyílt levelében. 1954 és 1956 között ő lett az irodalmi élet első számú szereplője. Legjelentősebb felszólalása a Petőfi Kör 1956 júniusában rendezett sajtóvitáján hangzott el: ő mondta ki először nyilvánosság előtt, hogy az elkövetett bűnökért nemcsak személyek okolhatók, hanem maga a rendszer is.

Korántsem véletlen, hogy 1956 szellemi előkészítésében éppen a pártállam által kinevezett új értelmiség játszotta a főszerepet. Egyrészt csak a kommunista írók és újságírók voltak abban a helyzetben, hogy nyilvánosan (pártfórumon, írószövetségi tanácskozáson) tiltakozhassanak. Másrészt ők voltak leginkább motiválva – a rájuk is háramló felelősség és a birtokon belül elszenvedett sérelmeik miatt. De látni kell, hogy nemcsak magukat képviselték: az írói társadalom (és persze az értelmiség) túlnyomó részét tudhatták maguk között. Déry ekkor már nem csupán a baloldalnak volt elismert vezéralakja, hanem az egész magyar irodalmi életnek. S az ekkor írt szépprózai művei is, mindenekelőtt a *Niki* című kisregénye (1955) és a *Szerelem* című novellája (1956) a vitáktól hangos, forrongó értelmiségi közhangulat legreprezentatívabb dokumentumai voltak, az utóbbi szinte a korszak jelképévé magasodott.

Mindezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy megértsük azt a lélektani csapdahelyzetet, amelybe a letartóztatott Déry került. Nagyon magáról hullt alá. A nemzet elismert szószólójából vált egyik napról a másikra tehetetlen fogollyá, akinek az élete is veszélyben volt – az utóbbit nemcsak ő hitte így, hanem a nemzetközi közvélemény is, amely éppen ezért indított harcot érte. Ilyen fenyegetettség mellett átértékelődtek a dolgok, s leszállyódott a jelentősége olyan fejleményeknek, mint műveinek sorozatos kiadása Nyugat-Németországban és másutt, egyre növekvő nyugati elismerése és népszerűsége.

S hozzátenném: a korbács és kalács taktikája 1956 után is hatékonynak bizonyult, volt ki azonnal, volt ki valamivel később adta be derekát. Például a *Gond és hitvallást* megszövegező Tamási Áront az ultrabalos Irodalmi Tanács feje, Bölöni György már 1957-ben méltónak találta arra, hogy pártfelvételt javasolja. Az ellenállás felszámolásának gyors üteme még a Kádár-kormány legvéresebb reményeit is felülmulatta.

Nem gondolom, hogy Déry börtönbeli megalkuvását és a szabadságát követő kiegyező hajlandóságát ne lehetne kritikusan megítélni. De két körülményt feltétlenül figyelem-

be illene venni. Az első: a börtönben is, a börtön után is olyan regényeket tett le az asztalra – a *G. A. úr X-bent* és *A kiközösítő* –, amelyek a létező szocializmust bírálták. A második: a megalkuvásait motiváló mérhetetlen önsajnálataért, illetve önimádatáért hasonló intenzitással öngyűlölettel, illetve lelkiismeret-furdalással fizetett. Az *Ítélet nincs* önvizsgálódása éppen ezt a keserves lelkiállapotot próbálja feloldani – „haláltáncos” forgataga valójában a szerző legsajátabb morális gyász munkájához kínál kereteket. Almási Miklós többször említett érzékeny írásának talán legnagyobb tévedése, hogy úgy véli, „olyan memoár ez, melyben az íróról alig tudunk meg valamit”. Holott a könyv mindegyik szereplőjéről maga a szerző tekint vissza, legalábbis abban az értelemben, hogy valami-képp az ő gyarlóságait minősítik a mások gyarlóságai vagy éppen erényei.

Az *Ítélet nincs* tulajdonképpen Déry 1956 előtti tevékenységének folytatása irodalmi síkon, sőt azt is megkockáztatom, hogy a *Niki* és a *Szerelem* művészi értékével egyenrangú teljesítményként az akkor megkezdett írói út *betetőzése*. A mű nemcsak leszámolás (többek közt saját megalkuvásaival is) és lemondás az illúzióknak bizonyult hitéről, hanem kiállítás és vállalás is (többek közt saját ötvenhatos múltja mellett is – ami még akkor is érzékelhető, ha némely részlet áldozatul esett a kiadói cenzúrának).

„Igen, tudom – írja egy helyütt Déry –, az élet fűgőbb az igazmondásnál, s termékenyebb az erkölcsnél, mégis úgy látom, kételyeink tömkelegéből egyre határozottabban bontakozik ki öregkorom egyetlen hittétele: ha egy valamennyire is egészséges társadalmat akarunk létrehozni, mondjunk le a hazugságról.” Ezzel a mondatával nem csupán teljesíthetetlen feltételt állít a létező szocializmus elé, hanem a saját (meglehet, utópikus) eredetével is szembesíti.

Nem a világtörténelmi teleológia tagadása vezeti őt – mint azt Lukács György vélte –, hanem a haladáseszmével való visszaélés elhárítása. A pontosság pedig nem öngazoló reflex, hanem jóval több annál: a számon kért érték érvényesítése, ha tesszik, önként vállalt példaadás. Újra meg újra rákérdez a nagy történetbölcseleti dilemmákra, sokszor látja eldönthetetlennek őket, de valójában nem mond le a válasz lehetőségéről. Éppen ez az a pont, ahol a posztmodern ízlés megtorpan. S talán éppen innen fog elrugaszkodni az a felfogás, amely majd a posztmodern felváltja.

VERES ANDRÁS